

İslâm Medeniyetinin Akıl ve Bilgi Temeli

-Risale-i Nur Penceresinden Bakış-

Recep Ardoğan

[Doç. Dr. KSÜ İlahiyat Fak.]

Giriş

Bir medeniyetin gelişiminde temel güçlerin başında bilgi gelir. Ortaçağ'da İslam medeniyetinin yükselişinde İslam'ın ilmi ve ilimle temellenen değerleri öne çıkarması, Batı'nın medeniyet alanında gerilemesinde bilimden ve ilmî değerlerden uzaklaşması önemli rol oynar.

Medeniyet, kendi içine kapalı bir toplumda oldukça sınırlıdır. Dünya medeniyeti niteliğine sahip medeniyetlere kapalı hiçbir bir toplumda, insanlığın kültürel mirasını devralma bilincine varmadan, kendinden önceki kültür ve medeniyetlerden yararlanmadan medeniyet, ortaya çıkmaz. Kültür mirası içinde en önemli yerde bulunan ilim, tek seferde ortaya çıkan ve tamamlanan bir olgu değildir. O, bir süreçtir. İlimin ortaya çıkışı ve gelişimi sayısız ilim adamının doğrudan ve dolaylı katkılarıyla olur. Medeniyetin âdeti beyni olan ilimler ve fikrî canlılık, öncükilerin ilimlerini ve fikirlerini incelemek, onlara yeni bilgi ve fikirler eklemek, düzeltme ve sentezler yapmak suretiyle gelişir. Ancak insanlar, bu sürece katılmak ve medeniyetin mimarları olmak için zihnen hazır olmalıdır. İslam, doğuşundan itibaren insanları ilim ve fikir alanında kendilerini geliştirmeye yönelten bir motivasyon kaynağı olmuştur.

1. İlmî, Değer Olarak Görme

İslam, hem medeniyetin hem de beşerin kemal ve özgürlüğünün şartı olarak bilgiye ve bilginin aracı ve yolu olan akıl ve düşünmeye özel bir değer vermiştir. Bu değer, İslam'ın yaratılış ve insan anlayışında ortaya çıkmaktadır.

Aslında insanın varoluş gayesini fark etmesi, bu bilgiyi tahsil etmesini gerektirmektedir. "İnsanın vazife-i fitriyesi taallümlle tekemmüldür, duâ ile ubûdiyettir."² Başka bir deyişle, insan bu âleme ilim ve duâ vâsıtasıyla tekemmül etmek için gelmiştir. Mahiyet ve istidad itibarıyla her şey ilme bağlıdır. Ve bütün hakikat bilgisinin temelinde mârifetullah vardır.

Kur'an'da Âdem'in yaratılışındaki ilahî hikmet, Allah'ın ona öğrettiği bilgiyle ilişkilendirilmektedir.¹ Adem'in yaratılışının Allah'ın ona öğrettiği bilgiye ilişkin anlam ve hikmetinin meleklerce kabul edilişi de insanın bilgisiyle yükseldiğini göstermektedir.

Aslında insanın varoluş gayesini fark etmesi, bu bilgiyi tahsil etmesini gerektirmektedir. "İnsanın vazife-i fitriyesi taallümlle tekemmüldür, duâ ile ubûdiyettir."² Başka bir deyişle, insan bu âleme ilim ve duâ vâsıtasıyla tekemmül etmek için gelmiştir. Mahiyet ve istidad itibarıyla her şey ilme bağlıdır. Ve bütün hakikat bilgisinin temelinde mârifetullah vardır.³ İnsanın varoluş gayesini gerçekleştirmesi de ilmi gerektirir. İnsanın Allah'ın arzında halife olması, Allah'ın hükümlerini icra ve kanunlarını tatbik etmesi içindir. Bu da tam bir ilme bağlıdır.⁴

İlim, insanın kendini ve evrenini tanımasını sağlar. İnsanın mana evrenini genişletir; onun anlama ve değerlendirme kapasitesini artırır. Bu nedenle fitrî-medenî bir ihtiyaçtır. Doğadaki varlıkların ve olayların nasıl meydana geldiğini açıklayan doğa bilimleri, tabiatı mutlak hakikati gölgeleyen perde niteliğinden hakikatin işaretleri ve belgeleri olma değerine yükseltmektedir. Ayrıca insanın tabiatla bilinçli ve dengeli tasarruflarda bulunma gücüne ulaşmasını; yeryüzünde halifelik rolünü icra etmesini sağlamaktadır. Oysa bilgi evreni yeterli olmayan insan, anlamama özüyle malul olur. Hurafelerin ortaya çıkışında da ilmin ve dolayısıyla anlamamanın yetersizliği yatmaktadır. Örneğin, bilgisiz insan, mecazî anlatımları hakiki anlamıyla alır. Bu da hurafelere kapı açar.⁵ Son zamanlarda sır ve keramet hikâyelerinin büyük revaç bulması, bunların televizyonda en fazla izlenen dizilerin konusunu oluşturması da menkibe kültüründen ilmi bakış açısına geçmenin önemini göstermektedir.

Bâkîllânî de ilmin değerini Hz. Musa ile yarışan sihirbazların ona en önce iman etmeleri ile örneklendirir. Musa (a.s.) sihirbazların ve sihrin revaçta olduğu bir zamanda gelmiştir. Onlardan sihirde derin bilgiye ulaşmış (muhakik) olanlar, Hz. Musa'nın asayı yılan çevirmesinin sihir dışında bir şey olduğunu anlamışlar ve hemen iman etmişlerdir. Batıl da olsa onların sihir bilgisi toplumlarından sihri bilmeyenlere karşı büyük bir üstünlük vesilesi olmuştur. Bu da hangi neviden olursa olsun bilginin faziletine delildir.⁶ Dolayısıyla Hz.

1- Bakara, 2/31-33.

2- Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, Yeni Aysa Neşriyat., İst. 2009, 286.

3- Nursi, *Sözler*, 286.

4- Nursi, Bediüzzaman Said, *İşaratül-İ'caz*, Yeni Aysa Neşriyat, İst. 2009, 258.

5- "Cehil, mecazî eline alsın hakikat yapar; İlimin elinden eğer cehlin eline düşse mecaz, eder inkilâp hakikate. Hem açar hurâfâta kapılar.

Küçüklüğümde gördüm ki, hasf olmuştu kamer. Sordum ben validemden. Dedi: "Yılan yutmuştur." Dedim: "Neden görünür?" Dedi: "Orada yılanlar böyle nim-şeffâf olur." İşte böyle bir mecaz hakikat zannedilmiş. Medar-ı şems ve kamer tekату noktaları olan re's ve zenebde arzın haylûletiyile, bir emr-i İlahiyile münhasif olur kamer.

İki kavs-ı mevhûme tinnin yad edilmiş, hayalî bir teşbihle isim müsemmâ olmuş. Tinnin ise yılandır." Nursi, Bediüzzaman Said, *Lemeât*, 328.

6- Bâkîllânî, *Kadı Ebu Bekir b. Tayyib, el-İnsaf fima Yecübü İtikâduhu velâ Yecüzül-Celbî bibi*, nşr. M. Zahid el-Kevesri, Kahire 1993, s. 61-62. Burada iki örneğe değinmek de yararlı olacaktır:

Hz. Peygamber de fesahat, şiir, hitabet, nazım ve nesrin geliştirdiği bir zamanda gelmiş; insanlara nesir ve şiirde âdetleri dışında; en fasih, en anlaşılır ve en vezir olan Kur'an'ı getirmiş; insanlara onun mucize olduğuna inanmıyorlarsa benzerini getirmelerini söylemiştir. İnsanlar, onun kendi şiir ve nesirleri dışında olağanüstü olduğunu görmüşler; benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır.

Kâbe'nin duvarında altınla yazılan "Muallakat-ı Seb'a'dan birinin şairi olan Lebid, Kur'an'ın belâgatı karşısında lâl kalmış, bu belâgatı en güzel sözlerle ifade etmişti. Kur'an'ın belâgatı karşısında hayran kalan Lebid, Müslümanlığı kabul etmiş, Kur'an'ın ancak bir peygamber lisanından duyulacağını söylemiştir." Nursi, *İşaratül-İ'caz*, 268. Lebid'in kızı, babasının kasedisini Kâbe'den indirirken demiş: "Ayâta karşı bunun kıymeti kalmadı." Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, 411; *Şualar*, Yeni Aysa Neşriyat, İst. 2009, 124; *Asa-yı Musa*, 112; *Tarihçe-i Hayat*, 317.

Bunun ziddi örnekler vardır. "Kureyş'in rüesâsından müdakkik bir belîğ, müşrikler tarafından, Kur'an'ı dinlemek için gitmiş. Dinlemiş, dönmüş, demiş ki: "Şu kelâmın öyle bir halâveti ve tarâveti var ki, kelâm-ı beşere benzemez. Ben şairleri, kâhinleri biliyorum. Bu, onların hiç sözlerine benzemez; olsa olsa etbâmızı kandırarak için sihir demelidir." *Sözler*, 342. Bu kişi, iradesine ilimle yön verse, topluma, geleneğe ve şartlanmışların dışına çıkabilir; hakikatin farklı boyutlarını kavrayabilir ve iman edebilir. Aslında bu noktada bilginin nesnellîği ve öznelîği meselesi devreye girmektedir. Özel düşünce, ön-yargı ve savunma mekanizmalarıyla hakikatin yerini yanlış bir bilgi işgal edilmektedir.

Musa'ya meydan okuyan sihirbazların mucizeyi görür görmez iman etmeleri, ilmin değerine örnektir. Çünkü "Hakkı batıldan, iman mesleğini nifak mesleğinden temyiz etmek, ancak ilim ve nazar ile olur."⁷

Yine ilk vahyolunan ayetlerde gelen 'oku!' emri, İslâm'ın varlık görüşünde ilme verilen değerın göstergelerındendir. Bu ayetlerden "Oku, Rabb'in sonsuz kerem sahibidir, kalemi (yazmayı) öğretti, insana bilmediklerini öğretti."⁸ ayetleri, insanı bilgilendirmesinin; kalemi yani yeryüzünü imar, umran ve medeniyetin temellerinden olan yazıyı öğretmesinin Allah'ın sonsuz kerem sahibi olmasına bağlar. Yazının bilginin birikime dönüşmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir yeri vardır. Kur'an, kalemlle yazmanın Allah'ın önemli bir nimeti olduğunu vurgulamış, İslam Peygamberi insanları okuma yazmaya teşvik etmiş, güzel yazı (hüsn-ü hat) İslam'da önem verilen bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Ayrıca vahiy, insanı bilgilendirmek için geldiğinden ve daima hakikati içerdiğinden "ilm" olarak nitelenmiştir.⁹ Bu nedenle İslamiyet'in menşei ilim, esası akıldır, denebilir.¹⁰ Kaynaklara ve delillere dayalı ilim, Müslüman toplum için itici bir kuvvet oluşturmuştur. İslam inancının tespiti, temellendirilmesi ve savunmasını konu alan kelim kitaplarının (müteahhirun döneminden itibaren) çoğunlukla bilgi felsefesi ile başlaması bunun bir göstergesidir.

2. Özgürlük Konusu Olarak Bilgi, Bilimsel Araştırma ve Akıl Yürütme

'Özgürlük' kavramı akıl ve ilim esası ile son derece yakın bir ilişki içerisindedir. İlk olarak düşünce ve ilim insanın özgür, otonom ve öznel olarak varoluşunu gerçekleştirmesinin, onun özgürlük alanının genişlemesinin koşuludur. Bilgi ve bilinç düzeyi son derece düşük, bağnaz bir insanı düşünce ve davranış alanında harekete geçiren unsurlar, bir takım harici telkinler veya şartlandırmalardır... Oysa insan, gerçek anlamda özgürlüğe ermek için aklı ve ilmi esas almalıdır. İşte, vahyin önemli bir işlevi de geleneğin ve harici sınırlandırmaların karşısına bilgi ve hakikati koymaktır. İnsan aklına temel bazı hakikatleri sunmanın yanında insanın evreni gözlemlemesini, aklını kullanmasını, araştırmasını ve düşünmesini de teşvik etmek suretiyle insan özgürlüğünü yükseltmek ve bireye kendi iradesiyle yön vermektir. Dolayısıyla sorumluluğun bir gereği olan özgürlük, bilgiye bağlıdır, bilgiyle gelişir ve genişler. Yeni bir bilginin algılanması da yeni seçeneklerin oluşması, irade alanının genişlemesi demektir. Ezcümle, hürriyet hakkının muhafazası için insan, kendi hak ve ödevlerini bilecek bir ilme, ötekinin haklarını ihlal etmeyecek bir vicdanî meziyete, batıla boyun eğmeyecek bir onura, geleneğin vesayetinde kalmayacak bir makuliyete sahip olmalıdır.

İkinci olarak özgürlük, düşünme ve bilgiye ulaşmanın koşuludur. Bilim, özgür bir faaliyettir. *İlahî meşiet-rıza* farklılığı, insanın özgürlüğünü temellendirir. *Meşiet* insanın kuvve ve imkânlarına işaret ederken, *rıza* bunların dinî-ahlakî değerlere uygun kullanması gerektiğine vurgu yapar. Dolayısıyla İslam, bilimin önünü açar; insanı ahlakî olana yöneltir.

Bilim ve araştırma hürriyeti, birey için taşıdığı önemin yanında insanlığın gelişmesi için de kaçınılmazdır. Bir düşünür ya da ilim adamının ulaştığı

İslamiyet'in menşei ilim, esası akıldır, denebilir.¹⁰ Kaynaklara ve delillere dayalı ilim, Müslüman toplum için itici bir kuvvet oluşturmuştur. İslam inancının tespiti, temellendirilmesi ve savunmasını konu alan kelim kitaplarının (müteahhirun döneminden itibaren) çoğunlukla bilgi felsefesi ile başlaması bunun bir göstergesidir.

7- Nursi, *İşaratü'l-İcaz*, 102.

8- *Alak*, 96/4-5.

9- *Bakara*, 2/120, 145; *Al-i İmran*, 3/61; *Ra'd*, 13/37.

10- Nursi, *İşaratü'l-İcaz*, 159.

İslam, bilgiye değil bilginin kötüye kullanılmasına karşıdır. İslam'da bireyin teknolojiye, çevre ve ekolojik düzene bakışını belirleyen temellerden biri de bu anlayıştır. İslam, bilimsel bilgileri kullanırken insanları duyarlı olmaya çağırır. Bilimsel faaliyetlerin insani ve ahlâki değerlere saygılı bir doğrultuda olması gerekir.

veriler, bilgiler, yargı ve fikirler, insanlığın sahip olduğu birikime katılır, daha ileriki bilimsel veriler ve düşünceler için basamak oluşturur, insanlığın ortak mirasına katkıda bulunur. Bu süreç içinde her bireyin insanlığın ortak mirasından yararlanma, bunun için bilimsel araştırma ve öğrenme yoluyla mevcut bilgilere ulaşma, düşünme, bilgiyi yenileme, yeni bilgi ve fikirler üretme, bunları açıklama ve paylaşma hakları söz konusu olur. İslâm açısından da bilgi ve fikirlerin çeşitli yollarla paylaşılması esastır. Bu, aynı zamanda tabii-beşerî bir olgudur. Dolayısıyla, bilgi ve düşüncelerin açıklanması ve başkalarıyla paylaşılması, kamuya arz edilmesi, İslam açısından bir özgürlük konusu olmanın yanında bir değere de sahiptir. Nitekim İslam Peygamberi (s.a.v.), bilgiyi gizlemekten sakındırmıştır.¹¹ Bilginin paylaşımı ve toplumda ilmî seviyenin yükselmesi, bireylerden başlayarak toplumda özgürlüğün de bilinçli kullanımına istikrar kazandıracaktır.

İslam, bilgiye değil bilginin kötüye kullanılmasına karşıdır. İslam'da bireyin teknolojiye, çevre ve ekolojik düzene bakışını belirleyen temellerden biri de bu anlayıştır. İslam, bilimsel bilgileri kullanırken insanları duyarlı olmaya çağırır. Bilimsel faaliyetlerin insani ve ahlâki değerlere saygılı bir doğrultuda olması gerekir. Bilginin çeşitli stratejilerle insanların bilinçaltını etkileme, beyin yıkama ve yanlış bilgilendirme; belli bir siyasi sülûk oluşturma, tüketime teşvik etme vb. amaçlarla da kullanıldığı çağımızda bu, temel bir ahlâki kuraldır. Vahyin rolü, varlık ve oluşları gözlemeleme, kıyaslama, kavramlaştırma, tasnif ve formüle etme yoluyla gelişen bilgiyi değerler bilgisiyle tamamlamak, davranışlarına ahlâki değerler yüklemesinde insana kılavuzluk etmektir. Bilim, onu kötüye kullanan birey ve güç odaklarının elinde değerini kaybeder. Çağımızdaki gelişmeler, kötüye (örneğin nükleer, kimyasal ve biyolojik silah yapımı için) kullanılan bilimin insan hakları için ne büyük tehlike kaynağı olduğunu göstermektedir. Bilimsel faaliyetler, insan mutluluğunu sağladığı sürece anlamlı olur. İnsanlığın mutluluğunu sağlama amacıyla bilimle birleşen din, bilimsel etik konusunda duyarlı olmayı öğütler.

3. Bilgide Delile Dayanma: Burhan İlkesi

3.1. Taklit ve Taassuptan Kaçınma

İslam tarihinde taklit ve taassup zaman zaman bir etkinlik alanı bulmakla birlikte, bir dünya medeniyetinin kesin olarak ilim ve fikir dünyasındaki canlılığın sonucu olduğu açıktır. Tarihte İslam medeniyeti, bir dünya medeniyeti olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Bunu oluşturan şartlardan biri, elbette taklit ve taassubun egemen hale gelmeyişiştir. Oysa İslam medeniyetinin varolduğu çağlarda Batı'da taklit, taassup ve cehalet egemen olmuş, Batı bu sorunu aşmak için kurumlaşmış dinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. "Nasârâyı ve emsalini havalandırarak dalâlet derelerine atan, yalnız

- akli azil

- bürhanı tard ve

- ruhbanı taklit etmektir. Hem de İslâmiyeti daima tecellî ve inbisat-ı efkâr nisbetinde hakaiki inkişaf ettiren, yalnız İslâmiyetin hakikat üzerinde olan teessüs ve bürhanla takallüdü ve akılla meşvereti ve taht-ı hakikat üstünde bulunması ve ezelden ebede müteselsil olan hikmetin desâtirine muatabakat ve muhakâtidir. ...Âyâtun ekser fevatih ve havâtiminden nev-i beşeri

vicdana havale ve aklın istişaresine hamlettiriyor. Diyor: **فَانظُرُوا** ve **اَفَلَا يَنْظُرُونَ** ve **مَا يَعْجَلُونَ** ve **يَعْتَلُونَ** ve **مَا يَشْعُرُونَ** ve **تَتَفَكَّرُوا** ve **اَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ** ve **اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ** ve **فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِيَ الْاَلْبَابِ** Ben dahi derim: **فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِيَ الْاَلْبَابِ** Zahirden ubür ediniz. Hakikat sizi bekliyor. Fakat gördüğünüz vakit incitmeyiniz.”¹²

İslam’da ruhban sınıfı yoktur. Ulemâ, dinî bir sınıf değildir; ancak toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve yeni meselelere ilmi çözümler getirmekle görevlidir. Yetki âlimlerde değil, ilimdedir. İslam’ın mensupları da ruhbanlara değil burhana tabi olur; bilgi, bilinç, duygu ve irade boyutlarıyla imana yönelir.¹³ Dolayısıyla, başka dinlerde ruhbanlarca paylaşılan otorite İslam’da ilahî mesaja, hürriyetle genişleyen ve hürriyeti genişleten akıl ve ilme aittir. İslam, “...aklı istişhad ediyor ve ikaz ediyor ve akla havale ediyor, tahkike sevk ediyor. Onunla, ehl-i ilim ve ashab-ı akla, din namına makam veriyor, ehemmiyet veriyor. Katolik mezhebi gibi akli azletmiyor, ehl-i tefekkürü susturmuyor, körü körüne taklit istemiyor.”¹⁴ Dolayısıyla diğer dinlerin aksine İslam’ın temel bir özeliği de “otorite” yerine “ilkeselliği” benimsemesidir. İslam, Allah’ın elçileri, habercileri ve vahiyleri dışında hiçbir birey, grup veya kurumu dinî bir otorite olarak kabul etmez. Kur’an-ı Kerim’i ve Kur’an’ın ilkelerini önceleyen dinî veya siyasi bir makam tanımaz. Bu nedenle de kitaplar ve içtihatlar, Kur’an’a ayna ve mercek olmalı, onun yerine geçen bir vekil olmamalı ve Kur’an üzerinde gölge oluşturmamalıdır.¹⁵

Günümüzde hürriyet fikri ve hakikati arama eğilimi neticesinde ruhban tahakkümünün ve onları taklidin kalkmaya başlaması da İslam açısından ümit vericidir.¹⁶ “Tasallut-u medeniyetin zamanında âlemin hükümranı ilim ve marifettir. Müvellidi medeniyet; ve şanı tezayüd; ve ömrü ebedî olduğundan herhangi devletin hayat ve müdebberi olmuşsa, o hükümeti kendi gibi kayd-ı ömr-ü tabiidan ve ecel-i inkırazdan tahlis ve küre-i arz kadar yaşamasına istidat vermiş. Kitab-ı Avrupa sahâifi bunu alenen gösteriyor.”¹⁷

3.2. Metodik Şüphe ve Tahkike Başvurma

Taklidi bir kenara atınca, gerçeği akılla kavramak için tecrübe ve verilerin üzerinde düşünmek, değerlendirmek ve bunun için de düşünsel etkinliğe dinamizm veren şüpheyi, bilginin doğrulanması için bir metot yapmak gerekir. Kur’an, taklidin ilmî bir değere sahip olmadığını vurgulamanın yanında, önceliklerin yolunu izlemeyi itikad haline getirip sırf bu bağlılık dolayısıyla hakikati peşinen reddedenlere ‘metodik şüpheyi’ sunmuştur: “Onlara (müşriklere) ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiği zaman onlar, ‘Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız.’ dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyşeler?”¹⁸

12- Nursî, Bediüzzaman Said, *Mubakemat*, Yeni Aysa Neşriyat, İst. 2009, 30-34.

13- “Biz Kur’an şakirtleri olan Müslümanlar, burhana tâbi oluyoruz, akıl, fikir ve kalbimizle hakaik-i imaniyeye giriyoruz. Başka dinlerin bazı efratları gibi ruhbanları taklit için burhanı bırakmıyoruz. (Nursî, *Hutbe-i Şâmiye*, Yeni Aysa Neşriyat, İst. 2009, 33.

14- Nursî, *Lemeât*, 324.

15- Nursî, “Sözler”, I, 322.

16- “Papazların ve ruhanî reislerin riyasetleri ve tahakkümleri ve ecebilerin körü körüne onları taklit etmeleridir. Bu iki mâni dahi fikr-i hürriyet ve meyl-i taharrî-i hakikat nev-i beşerde başlamasıyla, zeval bulmaya başlıyor.” *Hutbe-i Şâmiye*, 34.

17- Nursî, Bediüzzaman Said, *Dıvan-ı Harb-i Örfî*, Yeni Aysa Neşriyat, İst. 2009, 73-89.

18- *Bakara*, 2/170; *Mai-de*, -5/-104. Ayrıca bkz. *Lokman*, 31/21.

İslam’da ruhban sınıfı yoktur. Ulemâ, dinî bir sınıf değildir; ancak toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve yeni meselelere ilmi çözümler getirmekle görevlidir. Yetki âlimlerde değil, ilimdedir. İslam’ın mensupları da ruhbanlara değil burhana tabi olur; bilgi, bilinç, duygu ve irade boyutlarıyla imana yönelir.¹³ Dolayısıyla, başka dinlerde ruhbanlarca paylaşılan otorite İslam’da ilahî mesaja, hürriyetle genişleyen ve hürriyeti genişleten akıl ve ilme aittir.

İslam, bir yandan
bilginin araçları
ve yöntemlerine
başvurmaksızın
ilim elde etme
iddiasını
reddederken,
diğer yandan
da geçerli yol ve
yöntemleriyle
ulaşılan bilgi
ve görüşlerin
paylaşılmasını
emreder. Bu
nedenle görüş
açıklamak,
yalnızca bir hak
değil, vecibedir
de. Bu ret ve
emir, ilim ve
medeniyetin
yükselmesini
sağlayacaktır.

İlmî araştırmaya yönelten yaklaşımın temelinde de metodik şüphe vardır. Metodik şüphe, aslında, bilim, düşünce ve ifade hürriyetini temellendiren, tartışma ve mukayeseyi haklaştıran bir esastır. Metodik şüphe, doğru kabul edilen bilginin eksik ve yanlış olma ihtimali, yanlış kabul edilen bilginin de doğru veya haklılık payına sahip olma ihtimaliyle yola koyulmak demektir. Bir bilginin ifadesine izin verilmez, farklı düşünen insanlar susturulursa iki fırsat kaçırılmış olur:

- İlki, yanlışı bırakıp doğruyu almak
- İkincisi, mukayese sonucunda hakikatin farklılıklarını fark etmek, doğruyu daha açık şekilde anlamak ve şüpheleri gidermek

Ayrıca susturulan fikir yanlış dahi olsa, onda bazı hakikatlerin de bulunması mümkündür. Herhangi bir konuda umumi veya üstün bir fikir de nadiren hakikatin tamamı olur. Burada ifade ve bilgiyi paylaşma özgürlüğü, maslahat ilkesiyle temellendirilse de, aslında, nihaî temellendirme İlahî imtihan öğretisine dayanır. Başka bir ifadeyle, İslâm'ın nazarında, akıl üzerinden vesayetin kalkması, yaratılıştaki ilahî gayeye dayanır.

Bilgi sahibi Müslüman birey, ilgisini gayb konuları yerine akıl ve bilgi vasıtaları yoluyla şahidi kavramaya yönelir. Bu bakımdan, gayb kavramı, bir yandan bilinebilir olanların (ma'lûm) sınırlandığını diğer yandan da insanın bilmek için aklı ve ilmî metotlara başvurması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Kelâmcılara göre, gaybı anlamak için de şahidi (görünür âlemi) incelemek ve akılla istidlalde bulunmak gerekir. Burada araştırılan gayb da insanların geleceği değil ilahî sıfatlardır.¹⁹ Dolayısıyla Müslüman'a yaraşır tutum, gaybı karanlıklarda arama ve gaybı bildiklerini iddia edenlere bağlanmak yerine aklını kullanmak ve bilginin yollarını takip etmek ve çalışmaktır. Büyücülük, falcılık, astroloji, kâhinlik ve medyumluk gibi eğilimlerin önemli bir nedeni bilgisizlik ve tevekkül eksikliğidir. Altını çizelim ki, Müslüman kelâmcılar, eşyanın hakikatini ve ilmi kabul etmeyen veya bundan şüphe eden ya da tamamen izafi sayan gruplara karşı çıktığı gibi,²⁰ yıldızlar, kahve telvesi vs. nesnelere manevî güç ve sırlar aramaya da karşıdırlar. İslam, bir yandan bilginin araçları ve yöntemlerine başvurmaksızın ilim elde etme iddiasını reddederken, diğer yandan da geçerli yol ve yöntemleriyle ulaşılan bilgi ve görüşlerin paylaşılmasını emreder. Bu nedenle görüş açıklamak, yalnızca bir hak değil, vecibedir de. Bu ret ve emir, ilim ve medeniyetin yükselmesini sağlayacaktır.

3.3. Kesin Delile Dayanma

Taklit, başkasının sözünü delil aramadan kabul etmek olduğundan, aslen ilim yolu değildir.²¹ İlim gerçekte, hakikatle örtüşen bilgidir ve onun şartı delildir. Bu nedenle, taklide dayalı bilgi, Kur'an zan konumundadır.²² Kur'an,

19- Dikkat çeklim ki, bu konuda "Kelâmcılar, "kıyas" kavramını kullanmaktan kaçınmışlardır. Çünkü kelâmcılara göre şahit, tabiat ve insan âlemi; gâib ise, ulûhiyet âlemi olduğu için birincisi için 'asıl', ikincisi için 'fer' kavramını kullanmak uygun değildir." Altıntaş, *Ramazan, İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İst. 2003, s. 282., *Bakara*, 2/216, 232; *Al-i İmran*, 3/66; *Nabl*, 16/74; *Nur*, 24/19.

20- Bir şeyin leh ve aleyhindeki delillerin eşitliği (tekâfü'ü edille) fikrinden yola çıkarak hiçbir şeyin doğruluğunun ortaya konamayacağını ve beşerin asla yakine ulaşamayacağını ileri süren 'hisbâniyye/izafiyye (rölativizm)', 'sufistâyiyye' adıyla Kelâm kitaplarında eşyanın hakikati ve ilmin imkanı açıklanırken bir redd konusu olarak geçer. Bk. Neseî, *Ebu Muin Meymun, Tebsratu'l-Edille fi Usûli'd-Din* (nşr. H. Atay), Ank. 1994, I, 28; Pezdevî, *Ebu Yusr, Ehl-i Sünnet Akaidi* (trc. Şerafeddin Gölcük), İst. 1988, s. 7-8. Ayrıca bk. İznirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (nşr. Sabri Hizmetli), Ank. 1981, s. 37; Aydın, Mehmet, S., *Din Felsefesi*, İst. 1994, s. 202.

21- Ebu Ya'lâ, *İbn Ferrâ Muhammed b. Huseyn, el-Mu'temed fi Usûli'd-Din*, thk. V. Zeydan Harrad, Beyrut 1974, s. 31.

22- *Necm*, 53/23.

inanç ve davranışın taklid ve zan üzerine bina edilmesine karşı çıkar.²³ Taklit teşkikât; şüphe ve eleştirel yaklaşım ile yırtılır.²⁴ İmanın şüpheye yer vermeyişi, şüphe ile sarsılan taklid yerine tahkik yoluyla temellenen bilgiye dayalı olmasını gerektirir. Kalam ilmi de imanın bilgi temeli olduğunu ve delillere dayanması; taklidin yerini tahkikin alması gerektiğini vurgular. İmanda temellendirmenin kabul görmediği fideizme yer vermez. Kelamcıların çoğunluğu da Allah'ın ancak akılla bilinebileceği ve bu sebeple de inanç alanında düşünme ve istidlalin vacip olduğu düşüncesini paylaşırlar.

Farklı inanç, düşünce ve önerileri ifade edebilmeyi bir hak olarak kabul eden İslâm, kişinin delile dayanmasını, buna bağlı olarak düşünce açıklamasının da delil getirmek suretiyle olmasını öngörür. Bu nedenle çağı okuyan, geleceği ufuk edinen Müslümanlar, ileri sürülen fikirlerin yaldızlı ifadeleriyle yetinemez; kat'î delil aralar: Bediüzzaman, bu konuda "Biz ehl-i haliz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddeâ, zihnimizi işbâ' etmiyor. Burhan isteriz."²⁵ der. "Taassup yerinde hak; safsata yerinde bürhan; tatlil-i gayr yerinde tevfik ve tatbik ve istişare ederse, dünya birleşse, hak olan mezhep ve mesleğini bir parça tebdil edemez."²⁶ İlmî ciddiyet ve etik duygusu, fikirlerin, delile ve sağlam temellere dayanmasını gerektirir. Bu, düşünme ve ifadenin insanın iyiye ve doğruya ulaşma amacına dönük olmasının gereğidir. Ancak, bir düşünce ve ifadenin sağlam temellere dayanması ne *bukuken* şart koşulabilir ne de bu koşul altında ifade özgürlüğünden bahsedilebilir. Bununla birlikte delile dayanma, ilmî bir yaklaşım; ahlaki bir değer; dinî bir sorumluktur.

Bireyin kendini geliştirmesinin ve insanlığın medeniyet alanında ilerlemesinin mihveri doğruluktur. Doğru yönde terakki, doğruluk ilkesine bağlıdır. Doğruyu arama ve delile dayanma, İslamî ilimlerde, özellikle de kalam ve fıkıhta; ayrıca kanunlaştırma faaliyetinde temel bir ilkedir. Yasama faaliyeti siyasi gücün irade beyanından ibaret değil gerçekte içtihatlarla dayalı bir kanunlaştırma faaliyetidir. İctihat ise ilmi yöntemlerle nasslar ışığında sorunlara çözüm getirmek, ideal olanı keşfetmektir. Bu da delillerle gerçekleşir.

4. Hakikat Arayışı: İnhisarçı Yaklaşımdan Kaçınmak

4.1. Hikmeti, müminin yitiği görmek

Eski medeniyetlerden, düşünce ekollerinden yararlanma bir kusur değildir; düşünce, bilim ve teknik alanında taklit sınırlarında kalmadıkça. Hiçbir medeniyet ilmi sil-baştan inşa edemez. Diğer yandan sapkın din ve inançlarda da hakikat unsurları bulunabilir. "Cebir ve İtızalde birer dane-i hakikat bulunur... Şu bâtil mezheplerde birer dane-i hakikat mevcut, munderiçtir; mahsus mahalli vardır. Bâtil olan, tâmimdir."²⁷ Yanlış olan batıl mezhep deyip bir fikir akımının her görüşünü batıl görmektir.

İslâm'da hikmet arayışı, kültürel karşılaşmaları olumlu değerlendirmeyi sağlamıştır. İslam medeniyeti, Eski Mısır medeniyeti, Eski Yunan medeniyeti ve Sasani medeniyetinin yer aldığı bir coğrafyaya yayıldığında; Müslümanların bu medeniyetlerin ilim, felsefe ve kültüründen yararlanması hikmet arayışını ilke hâline getirmenin en bariz örneğidir. Müslümanlar, önceki medeniyetlerin bakayası olan çeşitli felsefe ve bilim okullarından, yazılan eserlerden yarar-

Bediüzzaman, bu konuda "Biz ehl-i haliz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddeâ, zihnimizi işbâ' etmiyor. Burhan isteriz."²⁵ der. "Taassup yerinde hak; safsata yerinde bürhan; tatlil-i gayr yerinde tevfik ve tatbik ve istişare ederse, dünya birleşse, hak olan mezhep ve mesleğini bir parça tebdil edemez."

23- 53/*Necm*, 23.

24- Nursî, Bediüzzaman Said, *Münazarat*, 82.

25- Nursî, Bediüzzaman Said, *Mubakemat*, 32.

26- Nursî, Bediüzzaman Said, *Mubakemat*, 32.

27- Nursî, Bediüzzaman Said, *Sözler*, 651.

Bilginin önem kazanması, bir anlamda kontrol edilemez bir şekilde artması ve yayılması insanların birbirlerini tanıma ve anlama imkânını güçlendirmiştir. Bu yeni dönem, iyilik uğruna mücadelede enformasyonun önem kazanmasını getirmiştir. Bu nedenle “mazi denilen mekteb-i hissiyatla, istikbal denilen medrese-i efkâr bir tarzda değildir.”²⁸ “Bundan sonra, mâlumdur ki, insanda müdebbir-i galip, ya akıl veya basardır. Tâbir-i diğerle,

- ya efkâr veya hissiyattır,
- ya haktır veya kuvvettir,
- ya hikmet veya hükûmettir,
- ya müyülât-ı kalbiyedir veya temayülât-ı akliyedir,
- ya hevâ veya hüdâdır.

lanmışlardır. VIII. Yüzyıldan itibaren Hıristiyanlar bilhassa Nasturîler, siyasi iradenin teşvikleriyle Grekçe, Farsça ve Hintçe’den yaptıkları çevirilerle İslam medeniyetinin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Müslümanlar, karşılaştıkları din, kültür ve gelenekleri tanımak ve onların ilim, fikriyat, yaklaşım ve metotlarına açık olmak bakımından örnektir.

Medeniyetin dinamizmi, insanları tekâmüle motive eden zihniyettir; varlığın, insanın, hayatın ve bilginin nasıl anlamlandırıldığı; değerler dizisinin ne olduğudur. Bu açıdan İslam medeniyetinin dinamik unsuru hâlen mevcuttur; bunun yeniden tecessüm etmesi de dünya Müslümanların görevleridir.

Burada dikkat çekmek gereken önemli bir nokta daha vardır: İslam Peygamberinin en önemli mucizesinin aklî mucize oluşu, onunla risaletin sona ermesi, insanlığın akıl, bilgi, değer ve normların kılavuzluğu noktasına gelişini de ifade eder. Bugün ise bilginin en kuvvetli ve en etkili güç kaynağı hâline geldiği bir aşamadayız. Bilginin önem kazanması, bir anlamda kontrol edilemez bir şekilde artması ve yayılması insanların birbirlerini tanıma ve anlama imkânını güçlendirmiştir. Bu yeni dönem, iyilik uğruna mücadelede enformasyonun önem kazanmasını getirmiştir. Bu nedenle “mazi denilen mekteb-i hissiyatla, istikbal denilen medrese-i efkâr bir tarzda değildir.”²⁸ “Bundan sonra, mâlumdur ki, insanda müdebbir-i galip, ya akıl veya basardır. Tâbir-i diğerle,

- ya efkâr veya hissiyattır,
- ya haktır veya kuvvettir,
- ya hikmet veya hükûmettir,
- ya müyülât-ı kalbiyedir veya temayülât-ı akliyedir,
- ya hevâ veya hüdâdır. Buna binaen görüyoruz ki: Ebnâ-yı mazinin [“Ebnâ-yı mazi”den muradım, İslâmların gayrisından onuncu asırdan evvel olan kurûn-u vusta ve ûlâdır. Millet-i İslâm için ise, Beşinci asırdan on ikinci asra kadardır.] bir derece safi olan ahlâk ve halis olan hissiyatları galebe çalarak gayr-ı münevver olan efkârlarını istihdam ederek şahsiyat ve ihtilâfat meydanı aldı. Fakat ebnâ-yı müstakbelin bir derece münevver olan efkârları, heves ve şehvetle muzlim olan hissiyatlarına galebe ederek emrine musahhar eylediğinden, *hukuk-u umumiyenin* hükümferma olacağı muhakkak oldu. İnsaniyet bir derece tecelli etti. Beşaret veriyor ki: Asıl insaniyet-i kübrâ olan İslâmiyet, sema-i müstakbelde ve Asya’nın cinanı üzerinde bulutsuz güneş gibi pertev-efşan olacaktır.”²⁹ yeni bir medeniyetin inşası, bilgi ve eğitim temelinde yükselecektir. Aynı şekilde medeniyet alanında ilerleme, hakikatin bilgi kanalları ile tebellür etmesi ve tüm insanlara doğru yayılması da İslam fütuhâtının yeni bir yöntemi olacaktır: “Nasıl ki eski zamanda İslâmiyet’in terakkisi, düşmanın taassubunu parçalamak ve inadını kırmak ve tecavüzatını def etmek, silâhla, kılıçla olmuş. İstikbalde silâh, kılıç yerine hakikî medeniyet ve maddî terakki ve hak ve hakkaniyetin mânevî kılıçları düşmanları mağlûp edip dağıtacak.”³⁰ Müslümanların bilgi ve eğitim alanındaki atılımları ve yeni bir medeniyet tasavvurları bu konuda ümit vericidir.

4.2. İlmî İstibdadın Reddi

Hakikat birbiriyle örüntülü olduğu sürece, hiçbir bilim dalı diğerlerin kopuk ve kendi başına yeterli değildir. Bilimler, birbiriyle ilişkilidir; birbirini

28- Nursî, Bediüzzaman Saîd, *Mubakemat*, 30-34.

29- Nursî, Bediüzzaman Saîd, *Mubakemat*, 30-34.

30- Nursî, *Hutbe-i Şamiye*, 41-43.

tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Bu olgu, bilim alanında istişarenin de temel bir yöntem olarak git gide önem kazanmasını getirmektedir. İslam'ın emrettiği sosyal bir ilke olarak şûra ve meşvereti gerekliliğe dönüştüren nedenlerin başında insanın bilgi, tecrübe ve düşüncelerinin sınırlı oluşu gelmektedir. Çok yönlü sorunlar karşısında tek bir bakış açısı doğru bir görüşe ulaştırmaz. Kusursuz, mutlak doğru ve sınırsız bilgi ancak Allah'ındır. Bu konuyla ilgili "*Allah bilir, siz bilmezsiniz*"³¹ "*Her ilim sahibinin üstünde de daha iyi bilen biri vardır.*"³² ayetleri beşerî bilginin izafî olduğunu vurgulamakta ve 'tek doğru' anlayışının dışlayıcılığından kaçınmaya yöneltmektedir. Tek doğru anlayışı, hakikati inhisar altına almaktır. Oysa hakikat kimsenin tekelinde olamaz. "Hak ve hakikat inhisar altına alınmaz. İman ve Kur'ân nasıl inhisar altına alınabilir?"³³ İnsan mesleğini ve efkârını hak bildiğinde, 'Mesleğim haktır veya daha güzeldir.' deme hakkı vardır. Fakat 'Yalnız hak benim mesleğimdir.' demek doğru değildir."³⁴ "Hüve'l-hakku (Hak odur)" yerine 'Hüve hakkun (o, haktır.)' olmalı; 'Hüve'l-hasen (hasen odur.)" yerine 'Hüve'l-ahsen (o daha güzeldir.)' olmalıdır."³⁵ *وَعَيْنَ الرَّيْضَانِ كُلِّ عَيْنٍ كَيْدًا ۝ وَلَكِنَّ عَيْنَ الشَّيْطَانِ تُدْبِي النَّسَوِيَا*³⁵ sırınca, bireyin insafsız nazarı ve kusura dolu fikri hakem olamaz, başkasının mesleğini butlan ile mahkûm edemez."³⁶ Ey talib-i hakikat! Madem hakta ittifak, ehakta ihtilâftır. Bazan hak, ehaktan ehaktır. Hem de olur hasen, ahsenden ahsen.³⁷

Diğer yandan "İstidat, terbiyeler tekessürü hak olur; hak da tekessür eder. Bir madde-i vâhîde, hem zehir ve hem panzehir." Yani, nasıl ki, insanların eğilim ve mizaçlarının farklı farklı olması doğruysa, onlar için hakikatlerin farklı farklı olması da doğrudur. "İki mizaca göre mesâil-i fer'ide hakikat sabit değil; izafî ve mürekkep."³⁸ "Zaruriyat-ı diniyeyi, mesâil-i cüz'îye-i fer'îye-i hilâfiyeyle mezcedip ona tâbi gibi kılmakta büyük bir hatar vardır. Zira Musavvibenin ["Dört mezhep de haktır. Furuatta hak taaddüd eder." görüşünün] muhalifî olan Tahticilerden biri der ki: "Mezhebim haktır; hatâ ihtimali var. Başka mezhep hatâdır; sevaba ihtimali var."³⁹ Hâlbuki cumhur-u avam, mezhepte imtizaç etmiş olan zaruriyatı, nazariyat-ı içtihadîyeden vâzihan temyiz etmediğinden, sehven veya vehmen Tahtieyi filcümle teşmil edebilir. Bu ise, hatar-ı azîmdir. Bence, Tahtîeci, hubb-u nefisten neşet eden inhisar zihniyeti illetiyle malûldür. Ve Kur'ân'ın câmiyyetinden ve umum tabakat-ı beşere şümül-ü hitabından gâfletle mes'uldür."⁴⁰ Aslında tekeli mantalite egoizmden kaynaklanmakta, dejenerasyon ve çatışmaya yol açmaktadır.⁴¹ İnhisarçılık ilmi istibdat ile yakından ilişkilidir. "...taklidin pederi ve istibdâd-ı siyâsinin veledi olan istibdâd-ı ilmidir ki, Cebriye, Râfîziye, Mûtezile gibi İslâmiyeti müşevveş eden fırkaları tevild etmiştir."⁴² Tek doğru anlayışından kaçınmanın yolu da meşveret ve şûradır. Çağımızın şahs-ı manevî zamanı olması, indî bilgi ve görüşler yerine meşverete dayanmayı gerektirir.⁴³ Çünkü çağımızda bireylerin

Tek doğru anlayışı, hakikati inhisar altına almaktır. Oysa hakikat kimsenin tekelinde olamaz. "Hak ve hakikat inhisar altına alınmaz. İman ve Kur'ân nasıl inhisar altına alınabilir?" İnsan mesleğini ve efkârını hak bildiğinde, 'Mesleğim haktır veya daha güzeldir.' deme hakkı vardır. Fakat 'Yalnız hak benim mesleğimdir.' demek doğru değildir."

31- Bakara, 2/216, 232; Al-i İmran, 3/66; Nahl, 16/74; Nur, 24/19.

32- Yusuf, 12/76. Ayrıca bk. Bakara, 2/216, 232, 255 vs.

33- Nursî, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, Yeni Aysa Neşriyat., İst. 2009, 72.

34- Nursî, *Mektubat*, 256.

35- Nursî, Bediüzzaman Said, *Lemeât*, Yeni Aysa Neşriyat., İst. 2009, 329.

36- Nursî, *Mektubat*, 256.

37- Nursî, *Lemeât*, 329.

38- Nursî, *Lemeât*, 329.

39- Nursî, Bediüzzaman Said, *Sünubat*, Yeni Aysa Neşriyat., İst. 2009, 46-47.

40- Nursî, *Sünubat*, 47.

41- Zihniyet-i inhisar, hubb-u nefisten geliyor. Sonra maraz oluyor; niza ondan çıkıyor." Nursî, *Sözler*, 660.

42- Nursî, *Münazarat*, 22.

43- Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybi*, 11.

“Evet, nasıl ki, nev-i beşerdeki telâhuk-u efkâr ünvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı ve fününun esası olduğu gibi, en büyük kıt’a olan Asya’nın en geri kalmasının bir sebebi, o şûrâ-yı hakikiyeyi yapmamasıdır. Haklı şûrâ ihlâs ve tesanüdü netice verdiğiinden, üç elif, yüz on bir olduğu gibi, ihlâs ve tesanüd-ü hakiki ile, üç adam, yüz adam kadar millete fayda verebilir.

yetersizliği daha aşikâr hale gelmiştir. Müslümanların İslamî bir toplum hayatının esas ve huzurlu bir toplumun anahtarı meşverettir. Nitekim Kur’an, şûrâyı esas olarak emrediyor.⁴⁴

“Evet, nasıl ki, nev-i beşerdeki telâhuk-u efkâr ünvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı ve fününun esası olduğu gibi, en büyük kıt’a olan Asya’nın en geri kalmasının bir sebebi, o şûrâ-yı hakikiyeyi yapmamasıdır. Haklı şûrâ ihlâs ve tesanüdü netice verdiğiinden, üç elif, yüz on bir olduğu gibi, ihlâs ve tesanüd-ü hakiki ile, üç adam, yüz adam kadar millete fayda verebilir. Ve on adamın hakikî ihlâs ve tesanüd ve meşveretin sırrıyla, bin adam kadar iş gördüklerini, çok vukuat-ı tarihiye bize haber veriyor.”⁴⁵

Burada ele alacağımız yaklaşımı, *hakikat arayışı* olarak nitelediğimiz gibi *özgürlük ilkesi*, *ilimde sosyal çoğulculuk ilkesi* gibi terkiplerle de ifade edebiliriz. Çünkü burada ele alınan ilke, hakikatin izafılığı veya bilinemezliği gibi görüşlerden veya hakikatin ne olduğunu önemsemeyen, bireyin çıkarlarını ve bedensel arzuları önceleyen tutumdan da tamamen farklı olduğu gibi, tüm insanlara aynı bilgiyi zorunlu dogma, tek hakikat olarak dayatma çabasını da dışlar. Hakikat tek olsa da bireysel özgürlük ve sorumluluğun bireylerin farklı hakikatlere inanma; hatta yaklaşım biçimi ve bilgiyi kendilerinin inşa etme hakkı olduğunu savunur.

5. Din-Bilim Kavşağında İki Zıt Yaklaşım

5.1. Din-Bilim Çatışmasının Batı(I) Menşei

Batıda kilise, bilim özgürlüğüne; kimi konuların bilim tarafından incelenmesine, bilimin dogmaları açıklama hedefinden uzaklaşmasına karşı olmuştur. Bir yandan “zorunlu hakikat” ideolojisinin İncil’e dayalı bir dogma haline gelmesi, diğer yandan fideizm,⁴⁶ kilisenin bilgiyi kontrolü altına almasını haklılaştırmıştır. Bilginin kontrolü hem Hristiyanlığın yorumunu hem de doğa bilimlerini kapsamaktaydı. Ortaçağ skolastik paradigma kadar Reforma da inanç, düşünce ve bilim özgürlüğüne tahammülsüzdü. Örneğin, ihtilafa düşünce Papa kadar Luther’den İncil ile uyumlu veriler sunmadığı sürece bilime değer vermez ve ona göstermezdi. Engizisyon yanında, kitap basımının sansüre tabi tutulması ve yasak kitaplar için indeks çıkartılması da -ülkemizdeki bazı okumuşların zannettiğinin aksine- İslam dünyasında değil, matbaanın keşfedildiği Hristiyan Batı’da olmuştur. Papa VI. Alexander, izinsiz kitap basımını yasaklayan ve basılacak eserlerin sansürden geçirilmesini düzenleyen bir ferman çıkartmıştır (1501).⁴⁷ Bu dönemde, misyonerlik amaçlı dinî kitaplar dışında Müslüman âlimlerinin yazdığı bilimsel kitaplar, Eski Yunan bilginlerinin Arapça tercümelemleri, Arapça gramer kitapları basılmıştır. Osmanlı’da Arapça ve Türkçe kitap basımının gecikmesi ise dinî nedenlerle değil, Müslüman halkın matbu kitaplardan zevk almayıp, el yazması eserleri tercih etmeleri ve ekonomik nedenlerden dolayıdır.⁴⁸

44- وَأَرْوَاهُ شُرَىٰ بَيْتِهِمْ “Onların aralarındaki işleri, istişare iledir.” *Şûrâ Süresi*, 42: 38.

45- Nursî, Bediüzzaman Said, *Tarihçe-i Hayat*, 88. “mazi, istikbalin aynasıdır; istikbalde vücuda gelecek icatlar, mazide kurulan esas ve temeller üzerine bina edilir.” “[İnsanlık] telâhuk-u efkar ile, tayyare gibi, icad edilen terakkiyat-ı havaiye sayesinde nev-i beşer “Sabahtan bir aylık, öğleden snra da bir aylık yol aldı.” (*Sebe*, 34/12.) ayetiyle şûr’atı beyan edilen Hazret-i Süleyman’ın mucizesine yaklaşıyor.” Nursî, Bediüzzaman Said, *İşaratü’l-İcaz*, 256.

46- “İnanmak için bilmek değil bilmek için inanmak gerekir.” diye ifade edilen, imanın bilgi ve delile dayanmayan imanı daha üstün tutan görüş.

47- Bury, John Bagnel, *Fikir ve Söz Hürriyeti*, trc. Avni Başman, Remzi Kitabevi, İst. 1945, 67, 70, 77.

48- Terzioğlu, Derin, *Matbaa ve Osmanlılar*, http://members.tripod.com/dagarcik_dagar/matbaa.html

Aydınlanma dönemine değin süregelen bilim-kilise çatışması nedeniyle, Batı'da akıl ve vahyi amaç ve konu olarak birbirinden tamamen ayrı tutan bir yaklaşım devreye girmiştir. Daha sonraları, bilimin özgürleşip gelişmekle dinin yerini alacağı tezi gelişmiştir. Batıda aydınlanma düşünürleri de din ile bilimi birbiriyle büsbütün ilintisiz olgular olarak konumlandırma eğiliminde olmuşlardır. Aslında fiilî çatışma, teoride birbirine karışmayan bilgi alanı ve inanç alanı ayrımı yapılarak aşılmaya çalışılmıştır. Bir bakıma Hristiyanlık ile bilim arasındaki *olumsuz ilişki, ilişki kaldırılarak giderilmiştir*. Daha doğrusu mevcut olumsuz ilişki, yok sayılmıştır. Bu paradigma, bilimin dinin yerini alacağı fikrinin doğmasının nedenlerindedir. Bu fikri August Comte'ta görebiliriz. O, insanlığın pozitivist aşama dediği bilimsel telakki safhasına gelmiş olması nedeniyle artık dine ihtiyacı kalmadığı görüşünü ileri sürmüştür.

Bilim-din çatışmasının dinî özgürlüklerle de olumsuz bir ilişkisi de vardır: Bilimin gelişmesiyle din kalkacaksa din özgürlüğü ve dinin etkilerini taşıyan kültürel unsurlar da zaman-dışı olarak görülecek, başta din eğitimi olmak üzere dinî özgürlüklere gerek olmayacaktır. Bunun sonucu "*ideolojiye dönüşen yayılmacı bir sekülerlik*", yani *sekülerciliktir*. Oysa Yaratıcıyı yok sayan bilginin ve bilimin, Tanrı kavramından yoksun eğitimin objektifliğinden söz edilemez. Duyularla algılayamadığı ve deney yoluyla inceleyemediğini yok sayan bir yaklaşım bilimsel değildir. Bilim, bu konuda söz söylemez. Bu konuda söz söylemek, teolojidir.

İslam açısından bakıldığında, din ile bilim, akıl ile vahiy çelişmez ve birbirine alternatif oluşturmaz. Çelişkinin kaynağı, bilimlerin felsefe ve ideolojiye dönüşmesidir. Oysa gerek doğa bilimleri ve gerekse beşeri bilimler yöntem ve sınırlarını muhafaza etmelidir; dokuları iyileştirmeli ama ruhu yaralamamalıdır. Arka planda bir ideolojiyle hareket eden bilim, dokuyu da yaralar.

5. 2. Kelâmın ve İslam İlimlerinin Vesaili Olarak Bilim

Din ile bilimin birbirine karşıt olarak konumlandırıldığı skolastik, aydınlanmacı, pozitivist ya da sekülerist paradigmalara aksine, İslam medeniyeti'nin ayırt edici özelliklerinden biri, din-bilim beraberliğine dayanmasıdır. Kur'an, soyut düşünmede yoğunlaşan ve boğulan bir sürecin aksine insanın bakışını evrene çevirmiş; insanın kâinatı gözlemlemesini emretmiştir. İslam dünyasında matematik, geometri ve doğa bilimleri de dâhil olmak üzere çeşitli ilimlerin gelişmesinin kaynağını burada aramak yanlış olmayacaktır.

İslam, gözlem ve akıl yürütmeyi hakikatleri kavrama yolu olarak kabul eder. Bilimsel veriler, dinî inancı temellendiren deliller oluşturmakta, bu nedenle de, Kelâm ilminde "*vesâil*" konumuna yerleştirmektedir. Kur'an da tabiatı gözlemek, tabii düzeni kavramak ve ibret almak emredilmektedir ki bilim, bu emrin yerine getirilmesidir.

5.2.1. Esmâ-i İlahiyye'nin Keşfi ve Şerhi

İslam açısından bakınca bilimler, el-Esmâü'l-Hüsna'nın ve ilahî sıfatların tecellilerinin keşfedilmesi sürecidir. Başka bir deyişle, her ilim ve sanat dah, Yüce Allah'ın bir ya da daha fazla ismini ve sıfatını şerh etmektedir. Bu nedenle her ilmin ve her sanatın teolojik bir değeri vardır. "Her bir kemâlin, her bir ilmin, her bir terakkiyâtın, her bir fennin bir hakikat-i âliyesi var ki o hakikat, bir ism-i İlâhîye dayanıyor. Pek çok perdeleri ve mütenevvi' tecelliyâtı ve muhtelif daireleri bulunan o isme dayanmakla o fen, o kemâlât, o san'at, kemâlini

*"Her bir kemâlin,
her bir ilmin, her
bir terakkiyâtın,
her bir fennin bir
hakikat-i âliyesi
var ki o hakikat,
bir ism-i İlâhîye
dayanıyor.*

bulur, hakikat olur. Yoksa yarım yamalak bir sûrette nâkıs bir gölgedir. / Meselâ, hendese bir fendir. Onun hakikati ve nokta-i müntehası Cenâb-ı Hakkın ism-i Adl ve Mukaddir'ine yetişip, hendese aynasında o ismin hakîmâne cilvelerini haşmetiyle müşâhede etmektir. / Meselâ, tıp bir fendir, hem bir san'attır. Onun da nihayeti ve hakikati Hakîm-i Mutlak'ın Şâfi ismine dayanıp, eczahâne-i kübrâsı olan rüy-i zeminde Rahîmâne cilvelerini, edviyelerde görmekle, tıp, kemâlâtını bulur, hakikat olur.”⁴⁹

Bilim, insanın kemale ulaşma sürecinin bir ayağı olarak düşünölmelidir. İnsandaki doğuştan gelen kuvveler; bir denge oluşturacak şekilde verilir. Ancak bu kuvveler, determinist şekilde birbirini dengelemezler. Bu kuvveler arasında dengenin oluşturulabilmesi, hakikat bilgisini ve doğru ölçütleri gerektirir. Din, vahiy bu bilginin temelini oluşturur ve insanı bu bilgiyi geliştirmeye yönlendirir. İslam açısından, din-dünya ayrımının olmayışı da aslında dinî ilimler ile doğa bilimleri ve beşerî bilimler arasında belli bir ilişkinin varlığını gerektirir. Öncelikle vahiy kitabı ile kâinat kitabının aynı ilim, irade ve hikmet sahibine ait oluşu, doğa ilimleri ile İslam arasındaki ilişkinin çatışma ve çelişme gibi kavramlarla değil, farklılık ve uyum gibi kavramlarla ifade edilebileceği anlamına gelir. İnsanın gerek İslamî ilimler gerekse doğa ilimleri ve beşerî ilimlerle sorumluluk bilinciyle meşgul olması gereği de tüm bu bilgi alanlarının ortak paydalarındandır. Sorumluluk bilinci, hakikat arayışı, verileri doğru/objektif yorumlama, dinî-ahlakî değer ve ilkelere uygun olarak kullanma gibi esasları kapsar.

Bilim, insana doğasını ve dünyasını tanıtır, dünyadaki düzeni ve bu düzen içinde gerçekleşmekle birlikte çok mutut olmayan depresyon, erozyon, sel baskını, kasırğa, kuraklık, güneş tutulması gibi olayların nedenlerini açıklar. Ancak insanın hayatını asıl anlamlandıran bu bilimsel bilgileri de kullanan dindir. Din ile bilim arasındaki mutabakat, insanın çelişkilerden uzak olarak hayatı anlamlandırması için şarttır. Aksi hâlde insan zihninde fikrî bir şizofreni ortaya çıkar.

5.2.2. Beşerî Bilginin Sınırları ve Zamanın Ruhı

Kur'an, Allah'ın, mutlak, her şeyi kuşatan ilmini vurgulamakta; hakikatin yegâne kaynağı ve mutlak ilim otoritesi olarak Allah'ı tanımaktadır. Kelamcılar da ilâhî ilmin her sürecin dışında olduğunu belirtirler. Oysa beşerî bilgi;

- temelleri itibarıyla Allah'a bağlıdır,
- bir süreçtir,
- görelidir,
- kusurludur.

Nitekim, “*Allah bilir, siz bilmezsiniz*”⁵⁰ ayeti de konumuz açısından son derece önemli olan aşağıdaki sonuçlara bizi ulaştırmaktadır:

Birincisi, hiçbir beşer, bilginin nihayetine ulaşamaz. Ayete'l-Kürsî'de vurgulandığı üzere, beşer, Allah'ın mutlak ilminden hiçbir şeyi kuşatamaz. Bu nedenle beşerî bir bilgi, mutlaklaştırılmaz, ona tek ve zorunlu hakikat niteliği verilemez. Çünkü insan muazzam bir bilme kapasitesine sahip olmakla birlikte, mutlak bilginin sınırlarını hesaplayabilme imkânına da ulaşamaz. Bir defa onun evreni mutlak değildir; varlıklar değişmekte, oluşlar karmaşık bir düzen içinde sürmektedir. Fizik alanında bile mutlak determinizm değil bir ölçüde rölativizm görölmektedir. Bu nedenle insanlık için ilim (hâdis ilim), tamamlanmış bir olgu değil ucu açık bir süreçtir. Dolayısıyla, ilerlemenin evrensel bir aş-

49- Nursî, *Sözler*, 238.

50- *Bakara*, 2/216, 232; *Al-i İmran*, 3/66; *Nahl*, 16/74; *Nur*, 24/19.

masına, tarihin sonuna ulaşıldığı iddiaları yanılısma ve saptırmadan ibarettir. Bilimsel bilginin özellikle beşerî ilimlerde mutlakaştırılması, bilimin ilerleme ve yeni bilgilerle yanlışlarını düzeltme özelliğiyle de bağdaşmaz. Belli bir bilgi ve düşünce egemen olduğunda, bilimsel araştırma ve akıl yürütme duraklar, telif yerine yalnızca şerh ve haşiyeye ile kendini sınırlandıran bir tutum ortaya çıkar. Oysa insanoğlu, belli bir aşamada ilim faaliyetini dondurmaya yerine sürekli ilerleme ve kemale ulaşma çabası içinde olmalıdır. Hakikat ve doğru bilgiyi esas almalı ama aynı zamanda beşerî bilginin mevcut araştırma ve verilerle doğrulanmakla birlikte onu düzeltmeyi gerektirecek yeni bilgilerin de ortaya çıkabileceğini, bu açıdan mevcut bilgilerin izafiyet ve ihtimaliyet taşıdığını bilmelidir. Bu nedenle bilgi otoritedir ama araştırma ruhu bilgi(nin) üzerindedir; bilgiyi önceler.

Zamanın bir açıdan gerek vahyî gerekse kevnî kitabın bir müfessiri oluşu, Müslümanın sürekli hakikat arayışı içinde olması; içinde bulunduğu zaman diliminde insanlığın kültürel birikiminden yararlanması gerektiğini ifade eder. Bu süreçte aslında iki taraflı ilişkilendirmeler yapılır. Müslüman ilim adamı, doğa bilimlerinin ve beşerî ilimlerin verilerinden yararlanarak dinî metinleri yeniden yorumlar; dinî ilkelerin mevcut şartlarda en iyi nasıl gerçekleştirileceğine dair değerlendirmelere ulaşır. Bazen bu ilkelerin anlaşılması ve uygulanması konusunda Müslüman kültüründeki yanlışları ve kusurları fark eder. Bazen de vahyin kılavuzluğunda olguların bilgisine değerlerin bilgisini ekler; bilimsel verilerdeki teolojik işaretleri yorumlar.

İkincisi, İnsan hakikatin ölçüsü olamaz; hakikat kişilerle bilinmez, aksine kişiler hakikatlerle bilinir; hakikatler ölçüt alınmak suretiyle kişiler hakkında doğru yargı ve değerlendirmelere ulaşılabilir. Taklitlerin çarpışması, sonuçsuz bir kavga, fikirlerin çarpışması ise hakikatin açığa çıkması için fırsattır. Hak adına ve hakikat hesabına gerçekleşen fikir çarpışmasının maksatta ve esasta birleşen ama furûda ihtilaf eden fikirlerin çarpışmasıdır. Bu özelliğiyle o, meseleye farklı perspektiflerden bakmayı sağlar; hakikatin açıklık kazanmasına hizmet eder.⁵¹ Bunun aksine, bir kimsenin ya da tarihin hakikatin kaynağı ve ölçütü sayılması, onun aşılamayacağı hatta ona ulaşamayacağı fikrini de ima eder. Bu da anlama yeteneğinin körelmesi, düşüncenin donuklaşması ve zaman-dışı kalması demektir. Bu sebeple, ne tek bir aklın izlenmesiyle ne de geleceğin sunduğu bir birikimden hareketle tek taraflı bir akıl yürütmeye ulaşılan ve tartışmaya karşı korunan sonuçlar, hakikat olarak dikte edilebilir. Dolayısıyla insan bilgisi, görelî, sınırlı ve kusurlu bir bilgidir; mutlak bir bilgi ve kesin bir hakikat olarak takdim edilemez. Çünkü *“Her ilim sahibinin üstünde de daha iyi bilen biri vardır.”*⁵² Bunun yanında Kur’an, *“Rabb’inin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış.”*⁵³ ifadesiyle, ilmî-fikrî düzeyde tartışmayı öngörür. Tartışma karşıt fikirlerin ifade edilebilmesini gerektirir. Bilgi paylaşımı ve düşünce açıklaması başkalarının haklarını ihlal eden bir eylem değildir. Nitekim *“Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele!”*⁵⁴ aye-

Müslüman ilim adamı, doğa bilimlerinin ve beşerî ilimlerin verilerinden yararlanarak dinî metinleri yeniden yorumlar; dinî ilkelerin mevcut şartlarda en iyi nasıl gerçekleştirileceğine dair değerlendirmelere ulaşır. Bazen bu ilkelerin anlaşılması ve uygulanması konusunda Müslüman kültüründeki yanlışları ve kusurları fark eder. Bazen de vahyin kılavuzluğunda olguların bilgisine değerlerin bilgisini ekler; bilimsel verilerdeki teolojik işaretleri yorumlar.

51- “Hak namına, hakikat hesabına olan tesadüm-ü efkâr ise, maksatta ve esasta ittifaqla beraber, vesâilde ihtilâf eder. Hakikatin her köşesini izhar edip hakka ve hakikate hizmet eder. Fakat tarafgirâne ve garazkârâne, fırvanlaşmış nefs-i “emmâre hesabına hodfuruşluk, şöhpertverâne bir tarzdaki tesadüm-ü efkârdan bârika-i hakikat değil, belki fitne ateşleri çıkıyor. Çünkü, maksatta ittifaq lâzım gelirken, öylelerin efkârının küre-i arzda dahi nokta-i telâkisi bulunmaz. Hak namına olmadığı için, nihayetsiz müfritâne gider, kabil-i iltiyah olmayan inşaklara sebebiyet verir.” Nursî, *Mektubat*, 259.

52- *Yusuf*, 12/76.

53- *Nabl*, 16/125. Ayrıca bkz. *Ankebut*, 29/46.

54- *Zümer*, 39/18.

*İnsan doğayı
keşfetmek
zorundadır; ama
bu zorunluluğu
ikinci bir
sorunluluk izler;
beşerî/medenî
olanı keşfetmek...
İşte insanlığın
mürşid-i kâmile
yani peygambere
ve vahyin
kılavuzluğuna
ihtiyacı bu
nuktada tebellür
eder. Yani bilimsel
çabalar, insanın
hayatını ancak bir
vahiy ve nebinin
kılavuzluğunda
gereken ölçüde
anlamlandırabilir.*

tindeki 'en güzel (ahsen)' ifadesi mukayeseyi; seçeneklerin varlığını ve varolması gerektiğine işaret eder. Çünkü farklı bilgi ve fikirler kaldırılırsa mukayese fiili boşa çıkar. Seçenekler kaldırıldığında da seçme yeteneği anlamsız ve atıl hâle gelir. Bu açıdan bakıldığında, anlayış ve düşünce farklılıkları, hakikatin keşfi ve doğrulanması için zemin hazırlaması ya da sosyal değişimler karşısında bir genişlik sağlaması sebebiyle yalnızca meşru değil, aynı zamanda bir değerdir de. Toplumun gelenek, inanç, ahlâk ve sosyal yapısının bir iç dinamizmi yakalamasının gelişmesinin en başta gelen koşullarından biri, insanların yeni bilgilere özgürce ulaşabildiği ve bu doğrultuda çeşitli fikir ve talepleri tartışabildiği bir sosyal yapı oluşturmaktır. Kur'an'ın akıl, ilim ve düşünceyi insan etkinliğinin merkezine koymasına ilaveten iyiliği emir esası da Müslüman bir toplumun böylesi bir yapılanmayı benimsemesini zorunluluğa dönüştürmektedir. Bu esas, özellikle siyasal iktidarın tanınması ve güvenceye alması gereken bireysel özgürlükler; din özgürlüğü, bilim, fikir ve ifade hürriyetleri ile sağlanabilir.

Bu konuda yönetim ve iktidarın da bir ayrıcalığı yoktur; bireylere yasa düşünce alanları çizemez. Tartışma ve eleştiriye, farklı fikir ve önerilerin ifade edilmesine izin vermeksizin bir meselede başkaları adına karar vermek, yanılmaz ve her şeye hâkim olduğunu iddia etmektir. Oysa hiç kimse böyle bir iddiada bulunamaz.

5.3. Doğa bilgisini değerler bilgisiyile tamamlamak

Vahyin rolü, varlık ve oluşları gözlemlene, kıyaslama, kavramlaştırma, tasnif ve formüle etme yoluyla gelişen bilgiyi değerler bilgisiyile tamamlamak, davranışlarına ahlâkî değerler yüklemesinde insana kılavuzluk etmektir.

İnsan doğada, bir anlamda ona ait, ama çeşitli hususiyetleri ile doğadaki tüm diğer varlıklarinkinden ayrılan öznel bir role sahiptir. Bu rol ile *doğal olan* ile *medenî-beşerî olan* ayrımı ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım nedeniyle insan için doğaya uyum farklı bir anlam kazanmakta; bu anlam doğayı taklidin ve doğa yasasının üzerine çıkmak gerektiğini açıklamaktadır. İnsan doğayı keşfetmek zorundadır; ama bu zorunluluğu ikinci bir sorunluluk izler; beşerî/medenî olanı keşfetmek... İşte insanlığın mürşid-i kâmile yani peygambere ve vahyin kılavuzluğuna ihtiyacı bu noktada tebellür eder. Yani bilimsel çabalar, insanın hayatını ancak bir vahiy ve nebinin kılavuzluğunda gereken ölçüde anlamlandırabilir.

İslam düşüncesinde nübüvvetin gerekliliğine ilişkin temellendirmelerden biri de Peygamberlerin insanlara bazı teknik bilgileri öğrettiği; mucizelerin de insanlara bir anlamda o mucizenin benzerini yapabilmeye imkân verecek bir bilim ve teknik tasavvurunu; bilimsel mucize fikrini insan zihnine yerleştirdiğidir: "İşte, enbiyâların mânevî kemâlâtını bahsetmekle insanları onlardan istifadeye teşvik ettiği gibi, mu'cizatlarından bahis dahi, onların nazîrelerine yetişmeye ve taklidlerini yapmaya bir teşviki işmâm ediyor. Hattâ denilebilir ki, mânevî kemâlât gibi maddî kemâlâtı ve hârikaları dahi en evvel mu'cize eli, nev-i beşere hediye etmiştir. İşte Hazret-i Nuh'un (a.s.) bir mu'cizesi olan sefine ve Hazret-i Yûsuf'un (a.s.) bir mu'cizesi olan saati, en evvel beşere hediye eden, dest-i mu'cizedir. Bu hakikate latif bir işaret ki san'atkarların ekseri, herbir san'atta birer peygamberi pîr ittihaz ediyor. Meselâ, gemiciler Hazret-i Nuh'u (a.s.), saatçiler Hazret-i Yûsuf'u (a.s.), terziler Hazret-i İdris'i (a.s.)."⁵⁵

İslam'ın medâr-ı bahsi "Kâinatta nazarı, kör tabiat yerine, şuurlu, hem

rahmetli bir san'at-ı İlahî"dir. İslam'ın medâr-ı beyânı da "Kör kuvvetin yerine, inâyetli, hikmetli bir kudret-i İlahî"dir.⁵⁶ İslam'ın kılavuzluğunda tabiatı inceleme, maddeci bir açıklamayla son bulmayacak, kâinat ilahî ilim ve sanatın bir tezahürü olarak açıklanacaktır. Maddeye ilişkin bilgi değerler bilgisiyyle tamamlanacaktır. "Nasıl ki nevâmis-i hikmet, desâtir-i hükûmetten müstağni değildir. Öyle de, vicdana hâkim olan kavanin-i şeriat ve fazilete eşedd-i ihtiyaçla muhtaçtır. İşte, şöyle mevhum olan meleke-i tâdil-i ahlâk, kuvâ-yı selâseyi hikmet ve iffet ve şecaatta muhafaza etmesine kâfi değildir. Binaenaleyh insan bizzarure vicdan ve tabiatlara müessir ve nâfiz olan mizan-ı adalet-i İlahîyeyi tutacak bir nebîye muhtaçtır."⁵⁷

Ayrıca farklı bilim dallarının insanlığın olgunlaşması için üstlenmesi gereken işlevler vardır. Bu işlevler, insanın farklı potansiyelleriyle paraleldir. "Vicdanın ziyası, ulûm-u dîniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniye'dir. İkisinin imtîzacyıla hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile, şüphe tevellüd eder."⁵⁸ Doğa bilimleri insanın gücünü artırır; doğuştan verili potansiyellerin gücünü artıracak teknikler sunar. Din ise gücü hakkın emrine verir; doğru, adil ve iyinin gerçekleşmesine hizmet edecek ilkeler sunar. Bilimin insana doğuştan verili kuvveleri dengeyi bozacak şekilde geliştirmemesi; "tek gözlü deha"dan ibaret olmaması için vahiyle desteklenmesi, ilim ve teknik alanındaki ilerlemenin vahiy kılavuzluğunda hak ve değer bilgisiyyle tamamlanması gerekir.

Geçmişte, İslam medeniyetinin bir dünya medeniyeti hâline gelişinde İslam'ın *tevhid* ve *adalet* ilkeleri, önemli bir etken olduğu gibi bugün de insanlığın maddi zenginliğinden yeterince pay alamayan insanlar için ayrıca *vahdet* ve *adalet* özlenen değerlerdir. Müslüman ilim adamları Batı medeniyeti karşısında taklit, ümitsizlik ve küçümseme gibi –aslında iç dünyadaki çelişkileri de yansıtan– üç temel kompleksten kurtulmaları hâlinde insanlığın özlediği değerleri onlara tanıtabilir.

Sonuç

İslam, hem medeniyetin hem de beşerin kemal ve özgürlüğünün şartı olarak bilgiye ve onun aracı ve yolu olarak akıl ve düşünmeye özel bir değer vermiştir. Aklın, insanlar için bahşedilmiş, seçkin bir nimet, kesin delil oluşu; Kur'an'ın da nazar ve düşünmeyi kullanmayı emretmesi akli atıl bırakmanın yanlışlığını gösterir. Kur'an, bir yandan taklidi reddetmekle diğer yandan inceleme ve düşünmeyi emretmekle, insanı toplum ve geleneğin baskısından kurtarmayı, özgürleştirmeyi, onun bireysel sorumluluğunu üstlenmesini, akla ve bilgiye güvenini sağlamayı amaçlar. İslam'da ilme, ilim öğrenme ve öğretmeye verilen değer; akli kullanmaya, düşünmeye ve sorgulamaya teşvik, özellikle de din-bilim, iman-bilgi ilişkisi konusundaki anlayış, Müslümanlar için önemli bir itici güç olmuştur. İslam'ın Tanrı ve tevhit anlayışı açısından beşerî bilgilerde mutlak doğru yoktur, yani tekçi epistemeoloji ve epistemik hâkimiyet yanlıştır. Bu anlayış, insanları sürekli farklı bilgilere ve düşüncelere kendilerini açmaya, çeşitli inanç ve kültürlerle farklı perspektiflerden bakmaya yöneltmektedir.

Din ve inançlar üstü bir düşünme şekli ve bilgi alanı olduğu kabulü de *evrensellik* ve *rasyonellik* iddialarının aksine yalnızca iyimser bir varsayımdan,

İslam, hem medeniyetin hem de beşerin kemal ve özgürlüğünün şartı olarak bilgiye ve onun aracı ve yolu olarak akıl ve düşünmeye özel bir değer vermiştir. Aklın, insanlar için bahşedilmiş, seçkin bir nimet, kesin delil oluşu; Kur'an'ın da nazar ve düşünmeyi kullanmayı emretmesi akli atıl bırakmanın yanlışlığını gösterir.

56- Nursî, *Sözler*, 675-677.

57- Nursî, *Mubakemat*, 125-126.

58- Nursî, *Münazarat*, 127.

İslâm, bilgiye değil, onun kötüye kullanılmasına karşıdır. Bilginin çeşitli stratejilerle insanların bilinçaltını etkileme, beyin yıkama ve yanlış bilgilendirme için de kullanıldığı çağımızda bu, esaslı bir etik kuraldır. Vahyin rolü, varlık ve oluşları gözlemlene, kıyaslama, kavramlaştırma, tasnif ve formüle etme yoluyla gelişen bilgiyi değerler bilgisiyile tamamlamaktır. Davranışlarına ahlâki değerler yüklemesinde insana kılavuzluk etmektedir.

bir kurgudan ibarettir. Eğer insan akılı bir bilgisayar gibi çalışsaydı, inanç alanı – akıl alanı, din alanı – bilgi alanı ayrımları yapılabilirdi. Oysa bunların birbiriyle çelişik ayrı alanlar olarak düşünülmesi, insanın varlıksal bütünlüğünün bozulması, dengenin kaybolması anlamına gelir.

İslâm, bilgiye değil, onun kötüye kullanılmasına karşıdır. Bilginin çeşitli stratejilerle insanların bilinçaltını etkileme, beyin yıkama ve yanlış bilgilendirme için de kullanıldığı çağımızda bu, esaslı bir etik kuraldır. Vahyin rolü, varlık ve oluşları gözlemlene, kıyaslama, kavramlaştırma, tasnif ve formüle etme yoluyla gelişen bilgiyi değerler bilgisiyile tamamlamaktır. Davranışlarına ahlâki değerler yüklemesinde insana kılavuzluk etmektedir.

Özet

İslam, bilgiyi bir değer olarak görür. Bu nedenle insanın hakikate ulaşma çabasını teşvik eder. İslam'ın bir özelliği de bilgide delile dayanmayı; bunun için de taklit ve taassuptan uzaklaşıp gözlem ve akıl yürütmeye; tahkik ve kesin delile başvurmayı emretmesidir. İslam, müminin hakikat bilgisini, kaybettiği bir kıymet gibi görmesini; dinin anlaşılmasında ve medeniyet alanında tek doğru anlayışından kaçınmasını öngörür. Bu İslamî perspektif, Müslümanların bilim ve medeniyet alanında ilerlemeleri için motivasyon kaynağı olmuştur. Müslümanlar, bilgi ile iman, din ile bilim, akıl ile vahiy arasında çelişki olmadığı esastan hareket ederek bilim ve düşüncenin önünü açmışlardır.

Anahtar kelimeler: İslam, akıl, bilim, medeniyet

Abstract

“Islam as a Civilization of Reason and Knowledge”